

A Nagyatádi-féle földreform lezárása és eredményei

1. Egy nem kívánt földreform viszontagságai

Az 1919. augusztus elején hatalomra jutott ellenforradalmi rendszert több körülmény kényszerítette, hogy a reményeiben oly sokat csalódott parasztság földigényét valamilyen módon kielégítse, illetve leszerelje. A falusi szegénység már 1920. januárjában panaszos levelek tömegével árasztotta el a kormányhivatalokat, s a nemzetgyűlési választások előtt pártállásra való tekintet nélkül szinte minden képviselőjelölt a földreform jelszavát is zászlajára tűzte. Rubinek Gyula földművelési miniszter január 26-án köriratot intézett a vármegyei gazdasági egyesületekhez felszólítva őket, hogy „igyekezzenek a földműves foglalkozású és arra érdemes földnélkülieknek méltányos feltételű kishaszonbérleteket lehetőleg minél nagyobb számban és már az idén tavasszal juttatni, ... hogy a mai súlyos viszonyok között a földműves lakosság minden rétegében a közrend és nyugalom zavartalanul fenntartható legyen”.¹ A falusi szegénység elégedetlenségéről és fenyegető hangulatáról számolnak be a megyei közigazgatási vezetők és gazdasági felügyelők is.

Mivel a megművelhető földterület 55,8%-a a százholdon felüli birtokokhoz tartozott, minden felelős tényező látta, hogy ezen a birtokszerkezeten változtatni kell. Csupán az volt a kérdés, hogyan oldható meg a szegényparasztság igényeinek kielégítése a nagybirtokosok érdekeinek lényeges sérelme nélkül. A kormányzat nem kívánt radikális változtatást a birtokszerkezetben.

A reform előkészítésénél Nagyatádi Szabó István és Rubinek Gyula elképzelése állt szemben egymással. Nagyatádi Szabó politikai céljában egy konzervatív paraszti demokrácia szerepelt, aminek eléréséhez viszont viszonylagosan jó módban élő, vagyonos parasztságra volt szükség. Nagyatádi Szabó tehát elsősorban a már földdel rendelkező szegény- és kisparasztok földterületét akarta kiegészíteni 15 holdra, a nincstelenek csak házhelyet, vagy 1—2 holdas parcellát kaptak volna. A Búza Barna-féle rendelet alapján a nagybirtok felső határát 500 holdban kívánta maximálni. Rubinek terve látszólag radikálisabb volt. A forradalmi mozgalmakban résztvetteket kivéve elvileg mindenkinek lehetővé tette a földigénylést, és ő sem zárkózott el a törpebirtokok kiegészítésétől. Nem állított fel azonban földbirtok-maximumot, sőt a kis-, közép-, és nagybirtok kategóriáit sem állapította meg. A tervszerint a földszükségletnek megfelelően elvileg minden földbirtok kisajátítható lett volna, bár első helyen a háborús szerzemények szerepeltek. A kényszerkisajátításon kívül elsősorban a földbirtokos által megváltásra felajánlott földeket lehetett volna szétosztani. Az igénybevétel mértékét,

¹Országos Levéltár (a továbbiakban: OL.) Fm. iratok K. 184—1920.—29.—65.004.

a kiosztható parcellák nagyságát és számát az erre a célra létrehozott Országos Földbirtokrendező Bíróság állapította volna meg. Mindkét tervezet kártalanítani kívánta a kisajátított birtokosokat, Nagyatádi Szabó azonban eredetileg a világháború előtti földárakat, Rubinek pedig a napi árakat vette alapul.

Annak ellenére, hogy Nagyatádi Szabó István a Friedrich-kormánytól kezdve minden kabinetnek tagja volt, a földművelési tárcát nem ő, hanem Rubinek irányította, s így ő készítette elő a földreform tervezetét is. Ezzel sem Nagyatádi Szabó, sem a kisgazdapárt többsége nem értett egyet. Teleki miniszterelnök, hogy a kormányon belüli ellentéteket eloszlassa, 1920. július 25-én szűk körű egyeztető tárgyalást hívott össze, ahol Nagyatádi Szabó lényeges engedményeket téve elfogadta Rubinek javaslatát.² Ezek után Horthy 1920. augusztus 15-én Nagyatádi Szabót kinevezte földművelési miniszterré és ilyen minőségben augusztus 18-án már ő terjesztette a tervezetet a Nemzetgyűlés elé.³ A bizottsági tárgyalások után a Nemzetgyűlés a törvényjavaslatot november 4—11. között nyolc ülésen vitatta meg és november 13-án fogadta el. Az 1920: XXXVI. tc. kihirdetésére december 7-én került sor.⁴ A törvény értelmében a földbirtokreformot öt éven belül lehetett végrehajtani, de 1925. december 7-ig legalábbis kezdeményezni kellett a kisajátítási eljárás megindítását. Annak ellenére, hogy a törvény 11 fejezetből és 101 cikkelyből állt, mégis keretjellegű volt, minden lényeges döntést az Országos Földbirtokrendező Bíróságra ruházott át. A törvény végrehajtási utasítása csak 1921 júniusában jelent meg, addig pedig nem kezdhettek gyakorlati végrehajtásához.⁵

Mivel előre látható volt, hogy a háborús szerzemények és a birtokosok által felajánlott ingatlanok nem fedezik a szükségletet, a törvény lehetővé tette az állami elővásárlást és a kényszerkisajátítást is, s a vagyonváltság földeket is a reform céljára fordította. A vagyonváltság törvényt 1921. augusztus 23-án fogadta el a Nemzetgyűlés, s ez előírta, hogy az ezer holdon felüli birtokosoknak vagyonváltságukat természetben kell leróni.⁶ Ez 1000—2000 hold között a kataszteri tiszta jövedelem 15%-át jelentette, majd mérsékelt progresszivitással 50 000 hold fölött 20%-ig emelkedett. A földvagyonváltságtól mintegy 600 000 hold leadását várták a kormányzati szervek.

² Pesti Hírlap, 1920. július 27. Megegyezés a földreform ügyében. A Rubinek és Nagyatádi Szabó közötti megállapodást kompromisszumként értékeli Romsics Ignác és Gunst Péter is. (*Romsics I.: Ellenforradalom és konszolidáció.* Bp., 1982. 118.) Gunst Péter kiemeli, Rubinek vigyázott arra, hogy „a földhöz juttatás hatékony eszköz legyen az államhatalom kezében”. (*Gunst P.: A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között.* Bp., 1987. 31.)

³ Nagyatádi Szabó István 1920. augusztus 16-án a következő levelet írta Rakovszkynak a Nemzetgyűlés elnökének: „A Kormányzó Úr ó Főméltósága folyó évi augusztus 15-én kelt kéziratával engem m.kir. földművelésügyi miniszterré kinevezné méltóztatván, a földművelésügyi minisztérium vezetését átvetem.” OL. Ogy. Lev. Képviselőház eln. és ált. iratai. K. 2, A XII. 1. 1920—3090.

⁴ 1920. évi XXXVI. tc. a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről. Magyar Törvénytár. 1920. évi törvénycíkké. Bp., 1921. 230—272.

⁵ Az M.kir. földművelésügyi miniszter és az M.kir igazságügyi miniszter 1921. évi 60.000 FM. sz. rendelete. Magyarországi Rendeletek Tára 1921. 361—462.

⁶ 1921. évi XLV. tc. az ingatlanok, a felszerelési tárgyak, az áruraktárak, az ipari üzemek és egyéb jóságok vagyonváltságáról. Magyar Törvénytár. 1921. évi törvények. Bp., 1922. 374.

A juttatásnak számos formáját tartalmazta a törvény. Kistulajdonba elsősorban akkor adták a földet, ha az igénylő a juttatott terület árát egy összegben, vagy részben ki tudta fizetni. Lehetett juttatni hosszúlejáratú kisbérletet, de foglalkozott a törvény telepítéssel és a járadékbirtok intézményével is. A járadékbirtok teljesen ismeretlen volt a magyar földjogban, sem a birtokosok, sem a falusi szegénység nem bízott benne és gyakorlati alkalmazására nem is került sor. Hasonló volt a helyzet a telepítéssel, amelyre ugyan a 19. század végéről volt példa, a telepesek anyagi támogatását azonban senki nem biztosította. Így a földreform során csupán két hagyományos formával, a kistulajdonnal és a kisbérlettel találkozunk.

Annak ellenére, hogy az igénylők többsége az eljárási díjat is alig tudta kifizetni, a juttatott egy-két hold földet saját tulajdonul akarta megszerezni. Ez az esetek döntő többségében így is történt. A törvény ui. magánegyezséget írt elő és lehetővé tette az ármegállapítás elhalasztását is. Az 1920-as évek elején a fokozódó infláció mellett a megváltott birtokosoknak csak a napi forgalmi ár azonnali megfizetése jelentett hasznot, de a többéves törlesztés már értékcsökkentéssel járt. A magánegyezség elvének fenntartása mellett így a legtöbb birtokos az ármegállapítás elhalasztását választotta, amibe az igénylők is örömmel beleegyeztek, mert pénzük nem volt.

A földreform végrehajtásának legeredményesebb területe a házhelyjuttatás volt. A kormány felhatalmazása alapján ugyanis Nagyatádi Szabó a földreformtörvény vitája előtt, 1920. szeptember 21-én a Nemzetgyűlés elé terjesztett egy „halasztást nem tűrő sürgős esetekben házhelyek kijelöléséről és kishaszonbérletek alakításáról szóló” törvényjavaslatot, melynek tárgyalását azonnal megkezdték.⁷ Rubinek István, a javaslat előadója nemcsak gazdasági okokból tartotta sürgősnek és fontosnak a tervezet tárgyalását, hanem — mint mondotta — „annak megoldására kényszerít bennünket maga a társadalom is, amely oly elementáris erővel nyilatkozott meg a törvényjavaslat mellett, hogy annak megoldása elől nemcsak kitérni nem lehet, de elodázása is egyenesen a társadalom békéjét fenyegeti”.⁸ A tervezetet a Nemzetgyűlés egynapi vita után elfogadta, s az 1920. évi XXIX. tc. néven került be a törvénytárba.⁹ Igen gyorsan megjelent a törvény végrehajtási rendelete is, s már 1920 őszen parcellázni kezdték a 400—600 négyszögöles házhelyeket. Annak ellenére, hogy ezek a parcellák gyakran a falvaktól távol, szikes, vizenyős területen voltak, mégis 1922 végéig szinte ez jelentette a földreform végrehajtásának kézzelfogható eredményét.

A földreform gyakorlati végrehajtásával szemben ui. a birtokosoktól a megyei közigazgatáson át a falusi jegyzőig szinte mindenki összefogott. A törvény által biztosított lehetőséggel 10 000 holdakat mentesítettek az igénybevétel alól és ugyancsak a törvényre hivatkozva még hadirokkantakat, hadiözvegyeket is kizártak a juttatás lehetőségéből. Voltak községek, ahol 1923-ig még a törvényt sem hirdették ki. Tiltott szervezkedés címén sok helyen letartóztatták azokat a parasztokat, akik az igénylők összeírását kezdeményezték. A birtokosok a birtokközponttól és a falvaktól legtávolabb eső területeket ajánlották fel vagyonváltságföldnek és birtokpolitikai célokra. A meg-

⁷ Nemzetgyűlési Napló. 1920—21. V. 448.

⁸ Nemzetgyűlési Napló. 1920—21. V. 540.

⁹ Az 1920. évi XXIX. tc. halasztást nem tűrő sürgős esetekben házhelyek kijelöléséről és kishaszonbérletek alakításáról. Magyar Törvénytár. 1920. évi tc.-ek Bp., 1921. 154.

hozott bírói ítéleteket többször megfellebbezték, ezzel is húzva az átadás idejét. Ilyen körülmények között 1923 tavaszán — a végrehajtásra megszabott idő felénél — még alig 100 000 hold került a parasztság kezére.

A liberális ellenzék — a szociáldemokratáktól és az egységspárti kisgazdáktól is támogatva — 1922 decemberétől erőteljes támadást indított a kormány ellen, a földreform mielőbbi megvalósításáért. 1923 tavaszán a Bethlen bel- és külpolitikájával elégedetlenkedő fajvédők is sikra szálltak a földreform mellett, hogy Nagyatádi Szabót maguk mellé állítva Bethlent megbuktassák, s a hatalom Gömbös és társai kezébe kerüljön. Ez a terv, mint ismeretes, nem sikerült. Bethlen azonban hozzájárult, egy az 1920. évi XXXVI. tc. alapjait nem érintő novellatervezet elkészítéséhez.

Erre vonatkozó javaslatával Nagyatádi Szabó már 1923 júniusában készen volt, s még a nyári szünet előtt szerette volna elfogadtatni a Nemzetgyűléssel. Beterjesztésére azonban csak augusztus 9-én került sor, vitája pedig december 1-jén kezdődött meg. A tárgyalás többszöri megszakítása, majd kormányzói kifogásolása után az új törvényt március 31-én fogadták el.¹⁰ A végrehajtást szabályozó rendelet viszont csak július 17-én jelent meg, addig tehát az alaptörvény rendelkezései voltak érvényben. Ennek az időhúzásnak egyetlen célja volt, az, hogy a novella életbe léptetése előtt a birtokba adást, ahol lehet, befejezzék, s még kirívó igazságtalanság esetén is lehetetlenné tegyék az újratárgyalást. Az alaptörvénnyel szemben ui. a földreformnovella jóval nagyobb beleszólást engedett a földművelési miniszternek a végrehajtásba.

2. A végrehajtás utolsó évei

Amint előre sejthető volt, a novella és végrehajtási rendelete sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A helyszíni bizottságok és eljáró bírók számának növelésével valamelyest gyorsult a végrehajtás üteme, de az elégedetlenség változatlanul megmaradt. 1924—25-ben legfeljebb a végrehajtással kapcsolatos panaszok változtak. Általános volt a kifogás, hogy az eljárás előlegét a jelentkezéskor be kell fizetni, de aki ki maradt a juttatásból, annak elveszett a pénze, mert nem fizették vissza. Ha valaki viszont az eljárási előleget nem fizette be, annak a nevét eleve törölték a jelentkezési lapról. Az eljárási összeget viszont sem a házhelyek, sem a szántóföld után nem határozták meg. A földreform végrehajtását a Földművelésügyi Minisztérium műszaki osztálya és három bank végezte. Ezek közül az OFB különösen az Altruista Bankot részesítette előnyben, viszont ez kérte a legnagyobb összeget. Addig, míg a minisztérium mérnökei holdanként 15—20 kg búzát kértek, az Altruista Bank felment 100—150 kg-ra is. Kajd községben, Orosházán, Kápolnásnyéken, Pázmádon a 300 négyszögöles házhelyek kiméréséért 25—30 kg búzát kértek.¹¹ Sok esetben az eljárási összeg nagysága eleve azt eredményezte, hogy az igénylők visszaléptek.

A novella rendelkezései lehetővé tették azt is, hogy azok, akik nem földműveléssel foglalkoztak, akár többszáz holdas területet is szerezzenek. Hatvanban a Hatvany

¹⁰ 1924. évi VII. tc. A földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről szóló 1920: XXXVI. tc. kiegészítéséről. Magyar Törvénytár. 1924. évi tc.-ek. Bp., 1925. 80.

¹¹ Nemzetgyűlési Napló, 1922—26. XXVI. 222.

Deutsh család birtokából mindössze 700 holdat vettek igénybe, de 1925 tavaszáig még ennek a felosztása sem történt meg. Volt itt egy 1250 holdas birtok is Hammerschlag Viktor budapesti tőzsdebizományos tulajdonában. Hammerschlag a birtokot 1919-ben vette gróf Keglevich Gyulától, az 1920: XXXVI. tc. értelmében tehát mindenképpen ki kellett sajátítani. Kapcsolatba léptek az Altruista Bankkal, amely a kisigénylőket kijátszva szétparcellázta a földet. A hatvani szegények Nagyatádi Szabóhoz, majd utódjához Mayer Jánoshoz fordultak segítségért, de eredménytelenül. Nagyatádi Szabó kiküldött vizsgálatra egy miniszteri tanácsost, aki azonban csupán az Altruista Bankot segítette, s „pékek, mészárosok, ügyvédek, műépítészek, lelkészek, bankigazgatók, főszolgabírók, rendőrtisztviselők, főjegyzők és egyéb földműveléssel nem foglalkozó egyének jutottak a miniszteri tanácsos úr közvetítésével földhöz, de a hatvani nincstelenek és a 15 holdon aluli kisgazdák nem kaptak földet.”¹² Különösen sérelmesnek tartották azt, hogy Báró Ghillányi Imre egykori földművelésügyi miniszter 400 holdas birtokot kapott, amit örökösei nem is műveltek, hanem bérbe adtak.

Az interpelláló képviselőnek adott válaszában Mayer teljesen szabályosnak tartotta a hatvani eljárást, beleértve a középbirtok létesítését is. „Természetes — mondta —, hogy ott nagy tanyaépületek voltak és egy gyönyörű szép lakás is volt, amelyeket valahogy ki kellett használni. Egy kis középbirtokot kerekítettünk ki annak idején ebből a hatalmas birtokból, amelyet a boldogult volt földművelésügyi miniszter, akkor még élő Ghillányi Imre igényelt. Boldogult elődöm szintén honorálta ezt az igényt, amelyet ő hangsúlyozottan előterjesztett, mert eperjesi birtokait elveszítette, hontalanná vált. Annyi érdemet mégiscsak honorálni kellett neki, mint volt földművelésügyi miniszternek, hogy ezt a középbirtokot megkapja.”¹³

Beleznán 1921-ben 2555 magyar hold került eladásra. Szabadkézből, a már ekkor érvényben lévő állami elővásárlási jog miatt nem tudták eladni, megjelent tehát az Altruista Bank. A bank Kövér Viktor és Dániel László nevű személyeknek (akik a nyugalmazott főispán fiai voltak) átadott 500—500 holdat, 11 millió koronáért. Dr. Ruszák budapesti postafőtiszt 300 holdat kapott holdanként 18 000 koronáért, Stefics Antal 15 holdat, Zadravecz István 20 holdat, az FM egyik tisztviselője 35 hold szőlőt és 40 hold földet holdanként 15 000 koronáért. A falu jegyzője állítólag 20 holdat kapott ingyen.¹⁴ A beleznai földigénylők pedig semmit sem kaptak, mert a földigénylők lajstromát nem tették ki közszemlére. Pesthy Pál igazságügyminiszter Kiss Menyhért ellenzéki képviselő interpellációját rágalomnak minősítette. Két héttel később — 1925. április 1-jén — azonban Kiss Menyhért konkrét dokumentumokkal támasztotta alá állítását, többek között azzal, hogy az illetékes főszolgabíró felfüggesztette állásából a beleznai jegyzőt és bűnvádi eljárást indított ellene.¹⁵ Az újabb interpellációra Mayer válaszolt és elismerte, hogy Beleznán valóban törvénysértés történt, amit ráadásul az OFB is jóváhagyott.

¹² Nemzetgyűlési Napló, 1922—26. XXX. 376.

¹³ Nemzetgyűlési Napló, 1922—26. XXX. 378.

¹⁴ Nemzetgyűlési Napló, 1922—26. XXXI. 51.

¹⁵ Nemzetgyűlési Napló, 1922—26. XXXI. 243.

A novella nemzetgyűlési elfogadása után mindössze néhány ellenzéki képviselő (Eöry Szabó Dezső, Dénes István, Kiss Menyhért) tartotta napirenden a földreform kérdését. Tulajdonképpen mindenki szeretett volna már túl lenni rajta. Ezt maga Mayer János is elismerte, amikor a nemzetgyűlés 1925. februári ülésén kijelentette: „A gazdák maguk várják legjobban a végrehajtás befejezését. A földreform végrehajtása körül sok hiányosság mutatkozik, ennek oka főleg az, hogy az OFB — amelyben derék, becsületes bírák dolgoznak, akikbe belenevelték, hogy mindent a törvény szigora szerint intézzenek el — nagyon elhúzza a reform végrehajtását.”¹⁶ Az 1920. évi XXXVI. tc.-t — amint tudjuk — december 7-én fogadták el olyan kikötéssel, hogy annak hatálya öt évre terjed. Mivel az első három évben a végrehajtás igen vontatottan haladt, a novella úgy rendelkezett, hogy 1925. december 7-ig mindenhol, ahol igény van rá, az eljárást meg kell kezdeni. Ezután legfeljebb póteljárást lehetett kezdeményezni, olyan esetekben, ha egyértelműen kiderült, hogy a végrehajtás során méltánytalanság történt.

Mivel a novella értelmezése és végrehajtása az igénylőknek kedvezőbb lehetőséget biztosított, a törvény elfogadása és a végrehajtási rendelet megjelenése közötti időben a földreform végrehajtása felgyorsult. 1924 elején a novella tárgyalásakor a kormány még megközelítő adatot sem mert közzétenni, hiába követelte azt az egész ellenzék. 1925-ben a birtokmegosztás akkori állását már hivatalosan közlik. Ezek szerint az összes földterület és szántóföld a különböző birtokkategóriák között a következő oldalon lévő táblázat adatai alapján oszlott meg.¹⁷

A földreform végrehajtásának eredményeként tehát 1925 elejéig a kisbirtok összes területe közel egymillió katasztrális holddal, 6%-kal emelkedett, szántóterülete pedig 600 000 holddal, ugyancsak 6%-kal növekedett. Érdemes azonban megfigyelni, hogy a nagybirtok szántóterülete 2,84 millió kh-ról 2,36 millió kh-ra csökkent, a korlátolt forgalmú birtokok és hitbizományok szántóterülete, amely pedig az összes nagybirtok szántójának 61%-át alkotta, viszont csak 230 000 kh-al kisebbedett, ami az összes igénybe vett szántónak 50%-át sem érte el. A statisztika összeállítójának prognózisa szerint a földreform befejeztével a paraszti földtulajdon mintegy 25%-kal lesz nagyobb mint 1920-ban volt, a kisbirtokosok száma pedig 1,1 millióra fog emelkedni.¹⁸

A földbirtokosok magatartásának ismeretében ez túlzottan optimistának bizonyult. A birtokosok álláspontját Mayer János ismerte jobban, s ez a reform mielőbbi befejezését jelentette. A végső határidő közeledtével azonban megint aktivizálódott a demokratikus blokk. A nemzetgyűlés 1925. november 10-i ülésén Baross János pártunkívüli ellenzéki képviselő radikális hangú beszédet mondott, melyben csoportja nevében újabb földreformot követelt.¹⁹ Az ellenzék követelésére a nemzetgyűlés elnöke november 18-án pártközi értekezletet hívott össze a parlamentben. Az ellenzék itt azt javasolta, hogy az ezer holdon felüli birtokok 20%-át két éven belül 50 holdas birtoktektekben parcellázzák fel, a 2000 holdon felüli hitbizományokat pedig sajátítsák ki földreform céljaira. Ez számításuk szerint további egymillió hold föld felosztását jelentette volna. A megváltási árat holdanként maximálisan 20 q búza árában javasolták meg-

¹⁶ A Kisgazda, 1922. február 25.

¹⁷ Magyarország földbirtokosai és földbérleti, Gazdacímár. Bp., 1925. 11.

¹⁸ Uo. 13.

¹⁹ Köztelek, 1925. november 15.

Földbirtokcsoportok összes és szántó föld területe a birtokmegoszlás szempontjából

Év	Az ország	A kisbirtok	A közép- és nagybirtok	A közép- és nagybirtokból a			A kisbirtok	A közép- és nagybirtok	A közép- és nagybirtokból a		
				nagybirtok	korlátolt forg. birt.	hitbizomány			nagybirtok	korlátolt forg. birt.	hitbizomány
Magyarország mai területén	területe, millió kat. holdban						területe, az ország területének %-ában				
1913.	16,15	7,14	9,01	6,13	3,94	1,10	44,2	55,8	37,9	24,4	6,8
1925.	16,15	8,11	8,04	5,59	3,69	0,98	50,2	49,8	33,4	22,8	6,1

Év	Az ország	A kisbirtok	A közép- és nagybirtok	A közép- és nagybirtokból a			A kisbirtok	A közép- és nagybirtok	A közép- és nagybirtokból a		
				nagybirtok	korlátolt forg. birt.	hitbizomány			nagybirtok	korlátolt forg. birt.	hitbizomány
Magyarország mai területén	szántó területe, millió kat. holdban						területe, az ország területének %-ában				
1913.	9,73	5,40	4,33	2,84	1,25	0,48	55,5	44,5	29,2	12,8	4,9
1925.	9,73	5,99	3,74	2,36	1,10	0,40	61,6	38,4	24,3	11,3	4,1

határozni.²⁰ A vitában Szakács Andor „a kispolgárok és földművesek szövetségének” nevében egy memorandumot terjesztett elő, amely pontos birtokstatisztikát követelt. „A memorandum új kataszteri becslést is kíván az országban, felülvizsgálását a kiosztott és kiosztandó vagyonváltásföldeknek abból a szempontból, hogy nem történt-e visszaélés”.²¹ A földreform végrehajtásának hibái miatt újabb novellát is követelt.

Az értekezleten — melyen Bethlen miniszterelnök is részt vett — a kormány szókásához híven igyekezett megnyugtatni az ellenzéket. A földhözjuttatottak megsegítésével kapcsolatban „a kormány ígéretet tett arra, hogy az új kisbirtokosok birtokba helyezésük után nyomban anyagi támogatásban részesülnek”; vagy olcsó hitelt kapnak, vagy kedvezményt a gazdasági eszközök beszerzésénél. Kijelentette Bethlen, hogy a hitbizományi reformról szóló törvényjavaslatot beterjesztik. „Nem lesz radikális hitbizományi reform — mondotta —, de mindenesetre oly mértékű, hogy végrehajtása elegendő mennyiségű földet juttat majd egy egészségesebb birtokmegosztás lehetővé tételére.” A nemzetgyűlés tagjai hivatalos statisztikát kapnak a földreformról, a további panaszok megvizsgálása céljából pedig időnként értekezletet tartanak.²² Azt a javaslatot, hogy újabb földreform-novellát alkossanak, a miniszterelnök elvetette, de „kijelentette, hogy azokban a falvakban, ahol a megváltási eljárás még nem indult meg, december 7-e előtt megindul, s erre nézve rendeleti úton fog intézkedni”.

Szép szavak, együttérző mondatok, csak éppen nem hihetők annak a Bethlen Istvánnak a szájából, aki 1921-től a földreform hívének mondta magát, de kormányfői tekintélyével soha nem állt mögé, s hagyta, hogy a megyei közigazgatás és a birtokosok összefogása lehetetlenné tegye ennek az igen mérsékelt reformnak a végrehajtását is. Szinte megdöbbentő, hogy ez az egyébként igen széleslátókörű politikus mennyire közömbösen viselkedett az egész nemzetet érintő sorskérdés iránt. A földkérdés megoldása vagy megoldatlansága ui. nemcsak a falusi nincsteleneket érintette, hanem a birtokosokat is. Az, hogy hosszú időn keresztül tisztázatlan volt a tulajdonjog kérdése, a birtokosoknak szintén káros volt, mint ahogy az is, hogy hivatalból nem állapították meg a juttatott föld holdankénti értékét. Bár a földbirtokosok jelentős része gátolta a végrehajtást, s távol eső, rossz minőségű földet adott a reform céljaira, összességében mégis érdekükben állt volna, hogy az úgazdák az egy-két hold földön stabilizálódjanak, megkapaszkodjanak, mert csak így remélhették a megváltott föld értékének megtérülését. Megerősödésükhöz viszont állami támogatás kellett volna, mint ahogy a birtokosok számára is az lett volna a megnyugtató, ha a sok kis adós terhét az állam magára vállalja és juttatottakkal szemben ő lép fel hitelezőként.

A helyzet azonban 1926-ban sem változott. Az OMGE keretében 1927. március 26-án alakult meg a Gazdák Országos Propaganda Szövetsége, melynek alakuló ülése értékelte a földreform végrehajtását is. Bethlen ígéretével ellentétben az OMGE ugyan csak azt panaszolta, hogy semmilyen adattal nem rendelkezik a földreform végrehajtá-

²⁰ Köztelek, 1925. november 22.

²¹ A Kisgazda, 1925. november 29.

²² A Kisgazda, 1925. november 29.

sával kapcsolatban. Buday Barna az OMGE igazgatója azt mondta bevezető előadásában: „Még a részletező, számszerű eredményeket is úgy őrzik, mint a mágusok titkát. Így állott aztán elő az a helyzet, hogy a közgazdasági politika a földreform színtereit ma sem képes áttekinteni, s hogy nincs ma olyan okos ember, aki megmondhatná, hogy a kiosztott területek megműveléséhez hány eke, hány fogat kellene és hány van.”²³ Az OMGE — sajtó útján — sokoldalú információt szerzett be a juttatottaktól. A nyilatkozatok alapján úgy látták, hogy azok, akiknek már volt földjük vagy bérletük, s ehhez kaptak kiegészítést, megerősödtek, s a vételár törlesztése nem jelentett számukra problémát. „Itt pénzügyi szempontból csak az a baj, hogy miután a megváltási ár általában nincs megállapítva és a fizetés kérdései egyáltalán rendezetlenek, sokan nem teljesíteték a fizetéseket és olyan hátralékokat halmoztak fel, amelyeket most már rendkívül nehéz lesz kiegyenlíteniök.”²⁴ A pénzügyi kérdés rendezetlensége még bizonytalanabban tette a korábban földdel, mezőgazdasági felszereléssel, sőt gyakran termelési tapasztalattal sem rendelkező juttatottak helyzetét. Ezek többsége, miután az eljárásakor a vételár vagy haszonbér megállapítása elmaradt, abban a naiv hitben élt, hogy bár hangoztatják a megváltást, mégis ingyen jutnak a földhöz. Az egyik földbirtokos megemlítette, hogy volt olyan tárgyaláson „ahol a nép a vörös kakassal fenyegetőzött, ha valaki fizetésről beszélt”. Kégl János monori középbirtokos kijelentette, hogy a megváltási ár megállapítása ellenére is szinte tehetetlen a volt birtokos, ha a falu összefog ellene, „mert hiszen lehetetlen egy falut perelni, egy falu ellen végrehajtásokat vezetni, anélkül, hogy ezzel egvesesen a szociális forradalom magjait hintsük el”.²⁵

Az OFB legtöbb esetben nem állapított meg vételárat a vagyonszármazékok juttatásánál sem. Mivel itt a tulajdonos az állam volt, a vételár megállapításáig a juttatottak éves haszonbért fizettek a kincstárnak. Ezek a kisparasztnak viszont úgy gondolták, hogy a földet az állam ingyen kapta a birtokosoktól, akkor pedig igazságtalan, hogy tőle pénzt kérnek. A termelés indításával együtt járó nehézségekre hivatkozva éveken keresztül nem fizettek haszonbért. 1926 tavaszán a pénzügyminiszter a tömeges hátralék miatt háromévi haladékot adott, de kikötötte, hogy az 1926. évi haszonbér-fizetésnek eleget kell tenni.²⁶ Az eredeti rendelet szerint a földet már az esetben vissza kellett volna venni, ha valakinek egyévi hátraléka volt.

3. A földreform befejezése

Mivel 1925. december 7-e után újabb megváltási eljárás nem volt indítható, 1927—28-ban a földreform befejezéséhez közeledett. Maver János földművelésügyi miniszter egy beszédében már 1927 februárjában említette, hogy az OFB megszűnik, s feladatait részben a földművelésügyi, részben az igazságügyi minisztérium veszi át.²⁷ A végrehajtás lezárására vonatkozó törvényjavaslatot azonban csak 1928. június 15-én

²³ Köztelek, 1927. április 3.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ A Kisgazda, 1926. május 30.

²⁷ A Kisgazda, 1927. február 6.

nyújtotta be a pénzügyminiszter, ezzel is jelezve, hogy a reform befejező szakaszában a pénzügyi kérdések dominálnak. A korábbi földbirtokpolitikai törvényjavaslatokkal ellentétben ezt a képviselőház négy ülésben, az akkor már működő felsőház pedig két ülésben megvitatta, s kisebb módosításokkal jóváhagyta. 1928. augusztus 5-én megjelent az 1928. évi XLI. törvénycikk, a földbirtokrendezés befejezése végett szükséges rendelkezésekről.²⁸ A pénzügyminiszteri előterjesztés szerint az OFB 1928. március végéig 500 000 hold megváltott területet és 424 000 hold vagyonszállásföldet juttatott 404 000 „földműves kisgazdizsztencia” kezére. A kerekített számok eleve mutatják, hogy a kormánynak pontos adatok még ekkor sem álltak rendelkezésére, vagy nem akarta azokat még a parlamentnek sem tudomására hozni.²⁹ A megváltási eljárás során több, mint 256 000 házhelyet juttattak a rászorulóknak. A pénzügyminisztérium menségére megállapíthatjuk, hogy a végrehajtás még akkor is folyt. Hivatalos tájékoztatás szerint az OFB 1928. májusáig 3308 községben fejezte be a megváltási eljárást, 393 községben pedig póteljárás volt folyamatban, a minisztérium által közölt adatok tehát még változhattak.³⁰

A földreform befejezésével együtt elodázhatatlanul előtérbe került a juttatott földek árának vagy haszonbérének a megállapítása. A korábbi igen erőteljes pénzügyi szankciók helyett a minisztérium most nem várt enyheséget tanúsított, s a vagyonszállásföldek mintájára a juttatott földek árát a kataszteri tiszta jövedelemhez viszonyítva állapították meg. A törvény 3. paragrafusa kimondta: „A megváltott ingatlanért a megváltást szenvedőknek évi haszonbérül (járadékul) két pengő 40 fillért, megváltási árul pedig ennek 25-szörösét, vagyis 60 pengőt kötelesek fizetni... az 1921. évi szeptember hó 7-i állapot szerint kimutatott kataszteri tiszta jövedelem összegének minden koronája után.”³¹ Ez az összeg a földkiegészítést kapott kisgazdák számára elviselhető volt, mert 1928-ban a búza tőzsdei árfolyama 30 pengő fölött volt, jó termés esetén tehát nem volt lehetetlen a törlesztés teljesítése, a korábban földnélküli szegényparaszt számára azonban a tulajdonszerzés reménytelen volt. Ha a korábban megállapított megváltási ár magasabb volt, a juttatottak újabb ármegállapítást kérhettek abban az esetben, ha a vételárat még nem fizették ki.

A vagyonszállásföldek után a juttatottak az államnak tartoztak kártalanítással, a megváltott földek után pedig a földbirtokosnak. A birtokosok azonban a megállapított kataszteri tiszta jövedelem utáni kártalanítási összegnek csak 2/3 részét kapták meg pénzben, a földtulajdon ellenértékének egyharmad része, valamint az építmények, tartozékok, házhelyek, kertek értéke „Jegfeljebb 50 év alatt törlesztendő 4%-os kamatozó kötvényekkel elégitendő ki.”³² A pénzbeli ellenértéket három egyenlő részben 1929—1930—1931 januárjában kellett kifizetni, s ettől számított hat hónapon belül át kellett adni a kötvényeket is. Világos, hogy itt a törvényhozás az 1920. XXXVI. tc.-en túlmenően messze belenyúlt a földbirtok magánügyletébe, s az államhatalomnak messzemenő jogokat biztosított. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a birtokosok és

²⁸ Magyar Törvénytár, 1928. évi törvények, Bp., 1929. 653—680.

²⁹ Uo. 653.

³⁰ Uo.

³¹ Magyar Törvénytár 1928. évi törvények Bp. 1929. 660.

³² Magyar Törvénytár 1928. évi törvények Bp. 1929. 677.

juttatottak közé — végre — közvetítőként odaállt az állam. A készpénzfizetést ugyanis az állam vállalta, a kötvények fedezetét ugyancsak az államnak kellett biztosítani. A juttatottak tehát az állammal, illetve az állam által létrehozott pénzügyi lebonyolító szervezettel álltak kapcsolatban. A törvény kötelezővé tette a juttatottak számára a törlesztést, de „a törlesztés 5% tőke- és kamattörlesztéssel ötven vagy legfeljebb ötvenkettő éves lefizetésre megállapítandó törlesztő terv szerint történik”.³³ A törvényjavaslat miniszteri indoklása nagyon fontosnak tartja, hogy a juttatottak fizetőképességét figyelembe vegyék: „Ezeket az elveket tartja szem előtt a javaslat, amikor olyan pénzügyi megoldást tesz lehetővé, hogy az érdekelt kisegisztenciák — a pénzügyi lebonyolítás keretében 100%-ig nyújtandó kölcsön, illetve hitelezés alapján — a megváltott földek árát 50 éven át évenként a mai viszonyokhoz mérten minimális alapon számított földérték 5%-ával törleszthetik, s nem szenvedhet kétséget, hogy a javaslat ilyen módon a földhöz juttatott kisembereket a leghathatósabb és a lehető legnagyobb mérvű támogatásban kívánja részesíteni.”³⁴

Számos oka volt annak, hogy a kormány ezt a törvényjavaslatot így terjesztette be, s a képviselőház és felsőház nagyobb vita nélkül elfogadta. Már hét éve vegetált a földreform végrehajtása, s az eleve hibás alaptörvény és a szabotálással felérő végrehajtás negatívumai most kezdték éreztetni hatásukat. 1926-ig általában nem állapodtak meg vételárban, sőt legtöbb esetben nem tisztázták a vagyoni jogi kérdéseket sem. Mivel a földérték megállapítása nélkül a parasztok nem tudták, hogy földárat vagy haszonbért kell fizetni, általában nem fizettek semmit. Hasonló volt a helyzet a vagyonszármazás földekkel is. Az állam azonban rosszul járt az adófizetésnél is. Míg nem tisztázódott, hogy a juttatott föld tulajdon, járadék birtok vagy kishaszonbér, a telekkönyvi hivatal nem írta a földet a juttatott nevére. A birtokos leadta a földet, tehát már nem fizetett adót, a juttatott nevére viszont nem szerepelt, tehát még nem fizetett adót. Ezeket a problémákat a javaslat miniszteri előterjesztése is részletezi, kifejtve, hogy a földbirtokosok „joggal igényelhetik, hogy törvényileg biztosított kártalanításuk ne csupán évtizedes időtartam alatt bizonytalanul és nehezen érvényesíthető követelések bírói megítélésével, hanem a tőlük igénybe vett földek értékének mielőbbi tényleges kielégítésével vitessék keresztül.”³⁵

A másik lényeges ok a tulajdonjogi bizonytalanság felszámolása volt. Az alaptörvény végrehajtása körüli számos visszaélés miatt a novella lehetővé tette póteljárás indítását ott, ahol a méltánytalanság különösen kirívó volt. Az 1928. XLI. törvénynek mindjárt az első cikkelye kimondja, hogy a megváltási eljárások megengedésére megszabott határidő letelt, „ennél fogva többé sem új megváltási eljárás, sem folytatólagos megváltási eljárás elrendelésének helye nincs”.³⁶ A törvény egyedül az állami elővásárlási jogot tartja fenn, amit a földművelésügyi miniszter gyakorolhat, azonban ennek alkalmazására csak igen ritkán került sor.

³³ Magyar Törvénytár 1928. évi törvények Bp. 1929. 678.

³⁴ Magyar Törvénytár 1928. évi törvények Bp. 1929. 654.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo. 656.

A törvény említést tett „a mezőgazdasági hitelek lebonyolításával foglalkozó alt-ruista intézetek” tevékenységéről. Ilyenek voltak a Magyar Földhitel Intézet, a Kisbirtokosok Országos Földhitel Intézete, a Magyar Földhitel Intézetek Országos Szövetsége és az Országos Központi Hitelszövetkezet. Ezek 1929. január 5-én Pesthy Pál nyugalmazott igazságügyminiszter elnökletével létrehozták a Földbirtok Rendezés Pénzügyi Lebonyolítására Alakult Szövetkezetet.³⁷ Az állam a továbbiakban erre bízta a földbirtokosok pénzügyi kártalanításának megszervezését, a törvényben foglalt kötvények kibocsátását, s a juttatottaktól az éves törlesztés vagy haszonbér beszedését. A szövetkezet alaptőkéje mindössze egymillió pengő volt, melyet a négy hitelintézet egyenlő arányban jegyzett. A juttatottak részéről a kölcsön 50 éves törlesztése valóban előnyösnek látszott. A problémát azonban az jelentette, hogy az aranykorona értékét magasán állapították meg. Ha átlagosan egy juttatott kh föld 10 aranykorona értékű volt, akkor az 600 pengőbe került, 1929—30-ban pedig szabadkézből 4—500 pengőért már jó földet lehetett kapni. A másik súlyos fizetési nehézséget a gazdasági válság jelentette. 1933—34-ben a búza tőzsdei árfolyama mázsánként 9,14 pengő volt, a kiskereskedelmi forgalomban pedig még alacsonyabb. Ilyen értékesítési lehetőség mellett a földhözjuttatottak még a megváltási ár kamatait sem tudták kifizetni, s a kormány gazdavadó intézkedései ellenére tömegesen mentek tönkre.

A földreform befejeztével csökkent, illetve teljesen megszűnt az OFB hatásköre. A törvényjavaslat két évben szabta meg azt a határidőt, amely alatt az OFB létszámát az eredetileg megállapított 12 állandó és legfeljebb 12 kiegészítő bíróra kellett leszállítani. Az 1928. évi XLI. tc. 17. paragrafusa pedig ki is mondta, hogy az Országos Földbirtokrendező Biróság — legkésőbb a törvény életbelépésétől számított harmadik év végén megszűnik és a „földművelésügyi miniszter és az igazságügyminiszter kötelesek az OFB megszűnése folytán a hatáskörébe utalt tennivalók közül a továbbra is fennmaradó ellátása kérdésében a törvényhozás elé törvényjavaslatot beterjeszteni.”³⁸ Már ez a törvény intézkedett arról, hogy a még meg nem oldott, vagy újraéledő vitás kérdésekben első fokon a megyei közigazgatási bizottságok gazdasági albizottságai döntenek, fellebbezés esetén a döntési jog a földművelésügyi minisztériumot illette meg. Ezzel tehát gyakorlatilag visszakanyarodtak oda, ahonnan 1920-ban elindultak.

A törvény elfogadásával a nyolc éve húzódó földreform jogi része lezárult, megnyugvást és megelégedést azonban sehol nem hozott. A birtokosok a kénytelen-kelletlen leadott csekély földmennyiség ellenére úgy érezték, hogy a trianoni Magyarország szegénységének felszámolása érdekében egyedül ők hoztak jelentős áldozatot, s még a törvényben biztosított ellenértéket sem kapják meg. A szegénység becsapottnak érezte magát. Az a mintegy 400 000 ember, aki a földreform során 1—2 holdat kapott, emberi megélhetést biztosító földjuttatást várt ingyen, vagy kedvező áron.

³⁷ *Hunyadi Ferenc*: A kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének 50 éves működése. 1880—1929. Bp., 1930. 73.

³⁸ *Magyar Törvénytár*, 1928. évi törvények. Bp., 1929. 680. (Ennek a törvényjavaslatnak az elfogadására csak 1931 végén került sor. Az ekkor elfogadott 1931. XXXV. tc. 6. paragrafusa az OFB működési idejét 1933. június 30-ig meghosszabbítja, kimondva, hogy személyzetét fokozatosan csökkenteni kell. Csökkentett létszámmal valójában még 1935—36-ban is működött.)

4. A tulajdon- és birtokviszonyok változása

Adatszerű pontossággal rendkívül nehéz rekonstruálni a földreform eredményeit. Ennek alapvető oka az, hogy bár hivatalosan 1929-ben lezárult a földreform, de az 1930-as években még tömegesen voltak juttatások, lemondások, átírások, nem fejezték be a telekkönyvezést, s a meghozott törvények és rendeletek ellenére képtelenek voltak teljességében befejezni a reformot. Az OFB 1929-ig 441 138 ügydarabot tárgyalt, 1930—1934 között 5 év alatt több mint 240 000 újabb beadvány érkezett. Hivatalosan ekkor már az OFB nem is működött. Mivel új megváltási eljárást 1925 decemberétől nem indíthattak, 3567 községben az eljárást már megindították, de még 1934-ben is csak 3226 községben fejezték be, 341 községben nem. Az 1929-es Statisztikai évkönyv szerint 259 762 házhelyet és 423 950 törpe- és kisbirtokot osztottak ki, az 1934-es évkönyv 259 733 házhely, és 426 088 törpe- és kisbirtok kiosztását tünteti fel.³⁹ A kiosztott házhelyek száma tehát további 5 év alatt inkább csökkent, mint növekedett.

A statisztikai évkönyvek által közölt adatokkal nem egyezik meg az 1935. évi mezőgazdasági összeírás szerint igénybe vett és kiosztott földek mennyisége sem.⁴⁰ A földreformmal foglalkozó tanulmányok is egymásnak ellentmondóak. Fellner Frigyes 1928-ban az igénybe vett területet 1 071 148 kh-ra, a juttatottak számára 401 547 fő-re teszi.⁴¹ Tóth Jenő 1932 decemberében az OFB 1931. október 1-jei adatára hivatkozva 1 112 198 kh felosztásáról ír, olyan megoszlásban, hogy ebből 432 338 hold vagyonszármazásföld volt, 508 302 kh megváltás útján, 22 295 hold elővásárlásként, 149 263 hold pedig ingatlan eldarabolás következtében jutott az OFB kezére.⁴² Az 1934. évi Statisztikai évkönyv 1 119 267 holdra teszi az igénybe vett és 1 055 579 holdra a kiosztott területet. Az 1935. évi mezőgazdasági összeírás azonban mind a juttatottak számát, mind a területet illetően lényegesen kevesebbet tüntet fel. Az igénybe vett és kiosztott területekkel legrésztetesebben és a hivatalos adatokkal is nagyrészt megegyezően Kerék Mihály foglalkozik.⁴³ Elemzésünknel elsősorban az ő adataira támaszkodunk.

Az országnak összesen 16,15 millió kat. hold területéből a földreform során igénybe vettek 1 120 214 kat. holdat. Az igénybevétel — a földreformtörvény rendelkezése szerint — többféle jogcímen történt. Ezek szerint az igénybe vett terület a következőképpen oszlott meg.

1. Vagyonszármazás	432 217	kat. hold
2. Vagyonszármazáson felüli nagybirtokból megváltott terület	210 117	kat. hold
3. Az 1914. júl. 28. után gazdát cserélt ingatlanokból és a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok vagyonaiból megváltott terület	144 968	kat. hold
4. Egyéb megváltott terület	151 457	kat. hold
5. Az 1920. évi XXIX. tc. alapján házhelyekre	9 923	kat. hold
6. Elővásárlás útján 269 esetben	22 269	kat. hold
7. Ingatlanladarabolás útján 475 esetben	149 263	kat. hold
Összesen:	1 120 214	kat. hold

³⁹ Statisztikai Évkönyv, 1929. év. 68.; ill. Statisztikai Évkönyv 1934. 86.

⁴⁰ Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben. I. Bp., 1936. 15.

⁴¹ Fellner Frigyes: A földbirtok-reform finanszírozása Magyarországon. Budapesti Szemle, 1928.

Az igénybe vett területből kiadott:

1. Házhelyekre 259 733 esetben	58 598	kat. hold
2. Törvényes jogcímmel bíró 411 561 egyénnek	699 334	kat. hold
3. Közcélokra	190 750	kat. hold

A törvényes jogcímmel bíró földhözjuttatottak a következőképpen oszlottak meg:

1. Arany vagy ezüst vitézségi éremmel kitüntetett frontharcosok	2 690	fő
2. Hadirokkant	30 082	fő
3. Hadiözvegy	25 712	fő
4. Felnőtt hadiárva	1 040	fő
5. Mezőgazdasággal foglalkozó földnélküli munkás	18 6794	fő
6. Törpe- és kisbirtokos	11 4254	fő
7. Közszolgálati alkalmazott	3 791	fő
8. Továbbszolgáló katona	2 117	fő
9. Kisiparos és ipari munkás	40 947	fő
10. Gazdatiszt	53	fő
11. Egyéb	4 081	fő

A közcélokra juttatott 190 750 hold területből esett:

1. Lelkeszi és tanítói javadalmakra	11 520	kat. hold
2. Jegyzői javadalmakra	1 765	kat. hold
3. Csendőrségnek	3 969	kat. hold
4. Gazdasági ismétlőiskoláknak	2 123	kat. hold
5. Sport és játszótérek céljára	367	kat. hold
6. A Vitézi Széknek 910 esetben	35 740	kat. hold
7. Közlegelők céljára 919 esetben	87 950	kat. hold
8. Egyéb közcélokra (temető, agyaggödör stb.)	16 778	kat. hold
9. Középbirtokokra 40 esetben	10 158	kat. hold
10. Mintagazdaságokra és 15 kat. holdon felüli családi birtokokra	14 569	kat. hold
11. Egyházaknak juttatott középbirtokokra 12 esetben	5 806	kat. hold

Ezen a területen létesült összesen 427 059 törpe- és kisbirtok, továbbá 259 733 házhely.

Amint a táblázatból látható, a nagybirtokból igénybe vett területből több mint 430 000 hold vagyonváltásföld volt és csak 210 000 hold a megváltott. Figyelembe véve a nagybirtok területét, az 1920-as évek elején még több mint 600 000 holdas vagyonváltásfölddel számoltak, a váltásföldek azonban részben megmaradtak a nagybirtokosok bérleményében. Így a váltásföldek reális mennyiségét figyelembe véve az 1000 holdon felüli nagybirtok a földreformot 100 000—140 000 hold leadásával átvészelte.

⁴² *Tóth Jenő*: Visszapillantás a földreformra. Magyar Gazdák Szemléje, 1932. 452.

⁴³ *Kerek Mihály*: A magyar földkérdés. Bp., 1939. 198—199. Műveikben *Gunst Péter* és *Romsics Ignác* is ezeket az adatokat közlik, mindketten megállapítva, hogy ez a földreform alapvetően nem változtatott a magyar birtokstruktúrán, politikai célját azonban elérte, mert a paraszti elégedetlenséget levezette. (*Gunst P.*: i. m. 32.; *Romsics*: i. m. 122—123.)

A háborús szerzeményből igénybe vett közel 150 000 hold 100—500 hold közötti középbirtok volt, többségük zsidókézen, de éppen az antiszemitizmus következtében sok száz holdon aluli birtokot is kisajátítottak. Az elővásárlás, illetve ingatlan eldarabolás útján igénybe vett földek tulajdonképpen nem is tekinthetők a földreform eredményének, mivel ezeket a területeket tulajdonosaik eleve megvásárlásra ajánlották fel, az állam csupán élt elővásárlási jogával.

Érdemes azonban egy pillantást vetni a juttatottakra is. A törvényes jogcímmel bíró 411 561 személy közül 360 572 volt mezőgazdasági főfoglalkozású, 50 989 fő olyan, akinek a földreformtörvény jogot adott az igénylésre, s maximálisan 1 holdat kaphattak a juttatás során. Összességében ez a kategória a juttatottaknak több mint 12%-át teszi ki, ami különösen azért sok, mert többségük nem bajlódott a távollévő, gyenge minőségű földdel, hanem bérbé adta, vagy lemondott róla. Figyelembe véve, hogy a 411 000 személynek mintegy 700 000 katasztrális hold földet osztottak ki, az egy főnek juttatott földmennyiség alig haladta meg a 1,5 holdat. Az ún. „közélclokra” juttatott 190 000 hold jelentős részénél érzékelhető, hogy kimondottan protekciós, a rendszer híveit jutalmazó birtokokról van szó. A Vitézi Széknek adott 35 740 hold 910 esetben átlag 35—40 holdat jelentett. A 40 középbirtokos 250—300 holdat kapott, a 15 holdon felül juttatott családi birtok és mintagazdaság átlagban 40—50 holdat jelentett. Ezeknek a létesítését a földreform-novella tette lehetővé, amikor Horthy személyes kívánságára törvénybe iktatták, hogy katonatisztek, képviselők és aktív politikusok is részesülhetnek földjuttatásban.

A földreform lényeges változást nem hozott a magyar birtokviszonyokban. Az ország mezőgazdasági területének 8%-a került felosztásra. Valamivel kedvezőbb a helyzet, ha figyelembe vesszük, hogy a juttatott terület nagyobb része szántóföld volt, így a reform 12—13%-kal csökkentette a nagybirtok szántóterületét. Összességében 1921 és 1935 között a földreform a következőképpen változtatta meg az ország birtokmegoszlását:

	A 100 kat. holdnál kisebb birtokterületek az összes terület százalékába	A 100 kat. holdnál nagyobb
1921-ben	46,5%	53,5%
1935-ben	52,0%	48,0%

A nagybirtok aránya 5,5%-kal csökkent, a 100 holdon aluli ugyanennyivel növekedett, s a kisüzemek az ország termőterületének valamivel több mint felét foglalták el. Magyarország területe 1935-ben 1 640 407 földbirtokra oszlott, amelyek együttesen 16 081 844 katasztrális holdat műveltek meg. Az átlagterület tehát 9,9 hold. Ez az átlag azonban semmit sem jelentett. A valóságos helyzetet, a latifundiumok változatlan uralmát, az 1925-ös Gazdacímtár és az 1935-ös mezőgazdasági összeírás összehasonlított adatai mutatják:

*A földbirtokok száma és területe fő nagyságcsoportok szerint
1925-ben és 1935-ben*⁴⁴

	Birtokosok száma		Földterület/kh	
	1925	1935	1925	1935
Kisbirtokos				
0—100 kh-ig	840 000	1 622 363	8 110 223	8 370 010
Középbirtokos				
100—1000 kh-ig	9 630	10 994	2 654 603	2 929 965
Nagybirtokos				
1000 kh fölött	1 130	1 070	5 380 488	4 808 849

A 100 hold alatti birtokosok száma tehát 10 év alatt kétszeresére növekedett, ugyanakkor földterülete csak 260 000 holddal nőtt. Az 1925-ös statisztika nem részletezi a birtokcsoportokat, az 1935-ös mezőgazdasági összeírás részletes adataiból azonban kitűnik, hogy a 100 holdnál kisebb birtokosok közül 628 431 tulajdonosnak 1 holdja sincs, 556 352 pedig 5 hold alatti birtokkal rendelkezik. Ennek az 1 184 783 szegény-parasztnak összesen 1 658 246 kat. hold földje volt, ami fejenként a másfél holdas átlagot sem érte el. Ez a tömeg az összes birtokos 72,7%-át jelentette, ugyanakkor a földterületnek csupán 10,2%-ával rendelkezett. A táblázatból az is kitűnik, hogy az 1000 holdon felüli birtokosok száma a reform után alig csökkent, birtokállományuk pedig legfeljebb a váltságföldök leadásával lett kevesebb. Az összes birtokosok fél százalékát alig meghaladó törpe minoritás az összes földterület 29,8%-át tartotta kézben.

Úgy véljük, hogy a nagybirtok nagyobb sérelme nélkül is még 100 ezer holdakat adhattak volna parasztkézre. 1935-ben a földreform lezárása után 211 731 kat. hold szabadforgalmú birtok volt a külföldi állampolgárok kezén.⁴⁵ Fülöp Józsiás Sász Coburg Góthai hercegnek 45 000 hold, Frigyes kir. hercegnek 41 000 hold, Ferencz bajor királyi hercegnek 15 000 hold, Fould Springer bárónénak 13 000 hold, a klosterneuburgi kanonokrendnek 10 000 hold volt a birtokában. A korlátolt forgalmú birtokok — amelyek nagy része igénybe vehető lett volna — jogcím szerint a következőképpen oszlottak meg:

1. Kincstári birtokok	266 590 kh
2. Községi, városi és tövényhatósági birtok	828 283 kh
3. Közirtokossági és volt úrbéres birtokok	917 568 kh
4. Köz- és magánalapítványú birtokok	262 111 kh
5. Hitbizományi birtokok	821 747 kh
6. Egyházi földbirtokok	
Római katolikus	862 704 kh
Görög katolikus, görög keleti	18 301 kh
Református	102 755 kh
Evangélikus, unitárius	21 357 kh
Izraelita	1,194 kh
7. Hitelintézeti birtokok	88 343 kh
8. Egyéb részvénytársasági birtokok	126 913 kh
Összesen:	4 350 868 kh

⁴⁴ Gazdacímár 1925. 6. Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben II. 19.

⁴⁵ Magyarország földbirtokviszonyai. I. 25.

Még akkor is, ha úgy fogjuk fel, hogy a községi és városi birtokok tulajdonképpen egy nagyobb közösség tulajdonában voltak, a közbirtokossági földeket általában a falusi legelők alkották, a köz- és magánalapítványú birtokok (amelyekben az egyházi alapítványok is szerepeltek) szociális vagy kulturális célt szolgáltak, ennek a hatalmas területnek több mint felét igénybe lehetett volna venni. A szomszéd országokhoz csatolt egyházi kerületek birtokait szinte változtatás nélkül meghagyták, így a nagyváradi püspökségnek és káptalannak 38 000 holdja, a szatmári püspökségnek és káptalannak 33 000 holdja, a kassai püspökségnek és káptalannak közel 9000 holdja volt Magyarországon, de még a jászói prépostság is bírt közel 10 000 holdat, a munkácsi görögkatolikus püspökség pedig 3300 holdat. Kassa városának Abaúj megyében 2933 hold földje volt. Közgazdaságilag tehát az volt a helyzet, hogy a Magyarországon megtermelt értékek Magyarországgal szemben álló országok nemzeti jövedelmét gyarapították. Pl. a nagyváradi püspökség nagyrabéi 6455 kh-s uradalmából a „Magyar—német mezőgazdasági Rt” bérelt 5700 holdat. A tiszta haszon egy része tehát Romániába, másik része Németországba vándorolt. (Ez a részvénytársaság egyébként Magyarországon összesen 11 671 holdat bérelt.) Ennek ellenére az átlagosnál nagyobb mértékben nem nyúltak ezekhez a birtokokhoz, mert akkor az lett volna a látszat, mintha a revíziós törekvésekről is lemondtak volna. Ezeket a területeket, ha egy falu határában csak pár száz holdas részbirtok feküdt kisbérletben, nagyobb birtoktest esetében viszont nagybérlet útján művelték.

A földreform keretében a juttatás egyik formája a kishaszonbérlet volt. Mivel ez a tulajdonjogi formát nem zavarta, a földbirtokosok, illetve az OFB emberei is szívesen javasolták a szegénységnek. A szegényparasztoknak azonban sok helyen keserű tapasztalati voltak a kisbérlettel kapcsolatban. Hiába kötöttek 15—20 éves szerződést, a földreform idején a birtokosok sok esetben éppen a kisbérleteti földeket ajánlották fel megváltás céljából. Így könnyen odalett a 10—20 holdas bérlet és jó ha tulajdonul ebből a földből 1—2 holdat kaptak. 1924-ig 844 községben 155 897 holdon hoztak létre kishaszonbérletet, amelyek általában 25—30 évre szóltak.⁴⁶ Az 1935. évi mezőgazdasági összeírás szerint Magyarország 2,8 millió hold földbérletéből 1,5 millió 100 holdon aluli volt. Ebből azonban egymillió hold eleve száz holdon aluli birtokból adódott, míg a nagybirtokon létesített bérletekből a parasztság csak 28,1%-kal részesült. A statisztika ugyanakkor arra nem ad választ, hogy az ilyen kisbérletet 40—50 holdas gazdák, vagy valóban törpe- és kisbirtokosokból összeállt bérlőközösségek bírták-e?

5. A földreform pénzügyi lezárása

Az 1928. évi XLI. tc. elfogadása után már csupán a kártalanítás pénzügyi fedezetéről kellett gondoskodni. Erre 1927-ben és 1928-ban több javaslat is született, közülük azonban csupán kettő tartalmazott reális elképzeléseket. Az egyiket Neubauer Ferenc dolgozta ki, aki egykor Nagyatádi híveként a kisgazdapárt lapszerkesztője volt,

⁴⁶ Statisztikai Évkönyv. 1934. 86.

később azonban egyre inkább Bethlen hívévé vált. A másik javaslat Fellner Frigyes egyetemi tanártól, a kiváló agrárközgazdásztól származott. Neubauer abból indult ki, hogy a juttatottak az államnak tartoznak, s mivel a váltásföldrdeket is a reform céljaira fordították, ezek után a parasztok éppen úgy nem fizettek törlesztést, mint a megváltott földek után. Azt javasolta tehát, hogy a váltásföldrdekért befolyó összeget fordítsák a birtokosok kártalanítására mindaddig, amíg a megváltási összeget teljes egészében kifizetik számukra. Úgy tartja méltányosnak, hogy az „aránytalanul megterhelt nagybirtokosság nézete is meghallgattassék a hováfördítés kérdésében. És mi lehet itt a birtokosság kívánsága, ha nem az, hogy fontos agrárpolitikai célok szolgálatára fordíttassék elsősorban a földreform pénzügyi megoldásának elősegítésére.”⁴⁷ A váltásföldrdek és megváltott földek után évenként befolyó mintegy 32 millió pengőt a birtokosok kártalanítására kell fordítani, az állami igények kielégítése másodlagos. „Az alaptétel az, hogy bármennyi folyjon be az egész 1 050 000 hold után, azt mindenesetre a 600 000 hold évi haszonbérének és vételárának törlesztésére kell fordítani mindaddig, amíg az kifizetve nincs.”⁴⁸

Neubauer gyakran propagandaízü eszmefuttatásával szemben Fellner Frigyes közgazdász alapossággal támasztja alá elképzeléseit. A megváltási összeg kifizetése szerinte is állami feladat, amelyhez a szükséges pénzt kötvénykibocsátással kell biztosítani. Ennek érdekében az Országos Földbirtokrendező Alap mint jogi személy, a megváltási összeg erejéig kötvényeket bocsát ki. E kötvények jelzálogfedezetét a szétosztott ingatlanok biztosítják. Fellner hangsúlyozza azonban, hogy a kötvények alapjául szolgáló hosszúlejáratú kölcsönök olyan terhet jelentenek a mezőgazdaságra nézve, amelyet az csak úgy vállalhat, ha a vételár megfelelően alacsony összegben van megszabva. „Más szóval az új földtulajdonos a mai nehéz jelzálogkölcsön feltételek mellett csak úgy boldogulhat, ha a föld átvételi ára lényegesen annak tényleges forgalmi értéke alatt van.”⁴⁹ Mindezen feltételek mellett is Fellnernek az a véleménye, hogy „a földbirtokreform finanszírozása — tekintettel arra, hogy a belföld a záloglevelek elhelyezése szempontjából tekintetbe nem jöhet — csak külföldi tőke igénybevételével bonyolítható le”.

A kormányzat feltehetően Fellner javaslatait is figyelembe vette az 1928. évi XLI. tc. előkészítésekor. A törvényjavaslat betervezését megelőzően a kormány 1928. június 16-án szerződést kötött a svéd Svenska Tändsticks Aktiebolaget (STAB) céggel. E szerződést a törvényjavaslat mellékleteként tudomásulvétel és elfogadás végett a törvényhozás elé terjesztette.⁵⁰ E szerződésben a STAB, melynek eddig Magyarországon a pesterzsébeti gyufagyár volt a tulajdonában, kötelezte magát, hogy hat hónapon belül a Magyarországon működő összes gyufagyárat megvásárolja.⁵¹ A magyar kormány

⁴⁷ Neubauer Ferenc: A földbirtokreform likvidálása. Közgazdasági Szemle, 1927. 41.

⁴⁸ I. m. 44.

⁴⁹ Fellner Frigyes: A földbirtokreform finanszírozása Magyarországon. Budapesti Szemle, 1928. 262.

⁵⁰ Az 1927. január 25-ére összehívott országgyűlés képviselőházának irományai. XI. Bp. 1928. 564. sz. irat, 2. sz. melléklete. 354—363.

⁵¹ Magyarországon, Albertfalván, Budafokon, Szegeden, Gyulán, Kecskeméten, Tokajban, Kiskunfélegyházán és Szombathelyen működött gyufagyár.

ugyanakkor kötelezte magát, hogy 50 éven belül új gyufagyár alapítására engedélyt nem ad, kivéve ha azt a STAB kéri. E monopólium ellenszolgáltatásaként a STAB vállalta, hogy a földreform finanszírozása céljából kibocsátandó 36 millió dollár névértékű kötvényt átveszi.

A szerződés 8. paragrafusa szerint „az Országos Központi Hitelszövetkezet, a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete, és a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége, valamint a Magyar Földhitelintézet, esetleg más nagy pénzügyintézetek is egyetemleges kezesség mellett 36 millió dollár névértékű közös kötvényt bocsátanak ki egy általuk alapítandó közös szervezet útján, azonban saját felelősségük épségben tartásával.”⁵² Ez összesen 205 830 000 pengőt tett ki, s a megállapodás értelmében a kölcsönt a földbirtokosok kártalanítására kellett fordítani. A szerződés értelmében a kamat és a törlesztés biztosításához szükséges összegeket a közadókkal együtt és olyan módon szedik be, hogy a pontos és határidős törlesztés biztosítva legyen. Erre a magyar kormány garanciát vállalt.

A dollárra szóló kötvényeket a STAB 92%-os árfolyamon vette át, évi 5,5%-os, félévenként utólagosan fizetendő kamatozással. Ez közel 6%-os tényleges kamatnak felelt meg. A kamatok és az 50 év alatt törlesztendő tőke visszafizetése semmiféle adó alá nem esett. A kötvényeket a STAB 3 év alatt évi egyenlő részletekben vette át. A kibocsátó szervezetnek jogában állt 10 év elteltével a kötvényeket egészében vagy részben visszaváltani. „A kölcsön idő előtti teljes visszafizetése esetében a m.kir. kormánynak joga lesz ezt a szerződést felmondani; semmi esetre sem előbb azonban, mint 25 évvel a teljes visszafizetés után, feltéve, hogy ezáltal a szerződés össztartama 50 évet nem fog meghaladni.”⁵³

Kétségtelen, hogy a svéd gyufatröszt számára ez a szerződés igen előnyös volt. A 36 millió dollár névértékű kötvénynek már az átvételekor mintegy 3 millió dollárt nyert, fél évszázadra, de legalább 35 évre megszerezte a magyar gyufagyártás monopóliumát, a kölcsönzött tőke után pedig 6%-os kamatot kapott. A magyar kormány viszont az összeg birtokában eleget tudott tenni annak a vállalásának, hogy 1929—31 között, 3 év alatt, a megváltott birtokosok kártalanításának 50%-át készpénzben kifizesse.

Az 1928. évi XLI. tc. megjelenése után a kormány már egységes eljárásra, s a reform mielőbbi lezárására törekedett. A megváltott földbirtokosok jelentős része azonban nem nyugodott bele, hogy a kártalanítást a kormány által létrehozott Földbirtokrendezés Pénzügyi Lebonyolítására Alakult Szövetkezet végezze, hanem ragaszkodott a juttatottakkal szembeni közvetlen tárgyaláshoz. A kormány 1929. március 27-én kiadta az 1300/1929. ME. sz. rendeletét, melyben bejelentette, kötelességének tartja mindent elkövetni, hogy a földhözjuttatottak között az egyenlő elbánást lehetővé tegye. „Az egyöntetű eljárás azonban csak úgy oldható meg, ha az 1920. XXXVI. tc. eredeti céljának megfelelően a megváltást szenvedő, és a földhözjuttatott között közvetlen jogviszony nem lesz, és ha a megváltási szenvedő a Lebonyolító Szövetkezet útján való kielégítésre utaltatik, akként, hogy a földhözjuttatottól a követeléseket egyenlő feltéte-

⁵² Képviselőházi irományok 564. sz. irat, 358.

⁵³ Képviselőházi irományok 564. sz. irat, 360.

lek mellett a Lebonyolító Szövetkezet szedi be.”⁵⁴ Ez a rendelet minden korábbit hatályon kívül helyezett, s a juttatás jogi formájától függetlenül egységesítette a kártalanítást is. A rendelet az 1928. évi XLI. tc.-ket is megváltoztatta olyan módon, hogy a birtokosok a megváltási ár egyik felét 10%-os leszámítolási díj levonásával, tehát az egész megváltási ár 45%-át három egyenlő részben 1931-ig készpénzben megkapják, „a megváltási ár másik felét, tehát az egész megváltási ár 50%-át pedig 25 éven át szabályszerű törlesztő terv szerint fizeti ki a megváltást szenvedőknek oly módon, hogy az évi törlesztő részlet (tőke és kamattörlesztéssel) a megváltási ár 6,4%-a”.⁵⁵ A kártalanítandó birtokosok tehát a teljes összegnek nem kétharmadát, hanem csak felét kapják meg készpénzben, a törlesztési időt viszont 50 évről 25 évre csökkentették. A juttatottakat a rendeletnek ez a része nem érintette. Egyenlő részletben 52 év alatt kellett a tartozást kiegyenlíteni, s az évi törlesztés a megváltási ár 5%-a volt, mely magában foglalta a kamatot és a törlesztést is. Önmagában és nominálisan látszólag nagyon kedvező volt ez az évi 5%-os törlesztés, összességében azonban igen magas uzorakamatot jelentett.⁵⁶ A juttatottak egyelőre a földárak ellen tiltakoztak, különösen azokban az esetekben, ahol a kártérítést búza egyenértékben állapították meg. A rendelet ugyanis kimondta, „ha az OFB ítéletében a megváltási ár, vagy haszonbér nem pénzben, hanem terményben van megállapítva, a megváltási ár kiszámítása céljából a termények ára a következő összegekben állapították meg: 1 q búza értéke 27 p. 60 f.”⁵⁷ Ez a búzaár 1929 márciusában még reális volt, ősze azonban lényegesen csökkent.

Ráadásul az új birtokosoknak igen súlyos adó és közterhekkel kellett szembenézni. Volt földadó, házadó, útdó, közmunkaadó, egyházi adó, kereseti adó, s emellett jó néhány közszolgáltatási díj és illeték, melyek összességükben holdanként 10—18 P-t tettek ki. Ilyen terhek mellett egy újonnan földhözjuttatott nem tudott állapotokat, gépeket beszerezni. Ha már nevére volt telekkönyvezeve a föld, vehetett fel bankhitelt, a 12—15%-os kamatra adott kölcsönt azonban nem lehet gazdaságosan felhasználni. Általános volt a panasz a magas földárak és adók miatt, s bár a juttatottak ragaszkodtak a földhöz, már az 1920-as években sok föld cserélt gazdát, a gazdasági válság idején pedig a korábban birtokkal rendelkezők is tömegesen mentek tönkre.

A Kisbirtokosok Országos Földhitel Intézetének kimutatása szerint 1928. december 31-én a 100 holdon aluli birtokokat 511,7 millió pengő bekebelezéses kölcsön terhelt. Még súlyosabb volt, hogy ez a teher a kisbirtoknak is csupán egy részére, 2,1 millió holdra nehezedett, ami holdanként átlagban 240 P tartozást jelentett. Ebből az 511,7 millió kisgazda teherből csak 57,7 millió pengő volt a nyugodt törlesztéses kölcsön, az ezen felüli 454 millió pengő pedig bármikor felmondható, rövidlejáratú tartozás.⁵⁸ A nem törlesztéses, rövidlejáratú kölcsönök közül 253 526 db 154 millió pengő

⁵⁴ A M.kir. Min. 1929. évi 1300 ME sz. rendelete. A földbirtokrendezés befejezése végett szükséges rendelkezésekről. Magyarországi Rendeletek Tára, 1929. 35.

⁵⁵ Uo. 38.

⁵⁶ Ha egy hold föld ára 600 pengő volt, akkor évi 30 pengős 5%-os törlesztés mellett 52 év alatt 1560 pengőt kellett érte fizetni.

⁵⁷ Uo. 38.

⁵⁸ *Hunyadi Ferenc: A Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének 50 éves működése. 1880—1929. Bp., 1930. 172.*

értékben 2000 pengőn aluli volt, tehát tételenként az 1000 pengőt sem érte el, ami világosan mutatta, hogy ezt a legkedvezőtlenebb kölcsönt a legszegényebb rétegek vették igénybe. A földművelésügyi miniszter 1929. decemberi adatai szerint mintegy 12 000 kisbirtok volt árverés küszöbén, s rajtuk csak az segített, ha tartozásaikat hosszúlejáratú törlesztéses kölcsönökké alakították át.

A földreform befejeztével beköszöntő gazdasági válság a reményét is elfújta annak, hogy a juttatottak törlesztési kötelezettségüknek eleget tudnak tenni. Miután 1930-ban, 1931-ben tömegessé vált a juttatott birtokok árverezése, a kormány kénytelen volt szükségintézkedést tenni. 1932 júniusában — január 1-jéig visszamenő hatállyal — elrendelték az évi törlesztések szüneteltetését 1934 decemberéig. Ez nem volt kötelező a juttatottaknak, de akik halasztást kértek, azok ezekre az évekre csak használati díjat fizettek, ami kh-ként szántóterületnél 8 P-nél kevesebb, és 24 P-nél több nem lehetett. Hadiözvegyek, rokkantak, hadiárvák 25%-os kedvezményt kaptak.⁵⁹ Ez a moratórium azonban legfeljebb csak lassította a rendkívül kedvezőtlen folyamatot, de meg nem állította. Ennél radikálisabb védelemre lett volna szükség, s nemcsak a földhöz juttatott parasztság, hanem az állam érdekében is.

Miután 1929-ben a kormány magára vállalta a birtokosok kártalanítását, és hitelezőként lépett fel a juttatott parasztsággal szemben, maga is érdekelt volt, hogy a juttatott földek ne cseréljenek gazdát, s a kisparasztok tudják törleszteni adósságaikat. 1933 októberében a kormány rendeletileg csökkentette a gazdaadósságok kamatlábat, megállapítva, hogy a kamat a tőkének évi 5,5%-ánál nagyobb nem lehet „azzal az adóssal szemben, aki mező-, erdő-, szőlő vagy kertgazdaság ingatlanok tulajdonosa”, ha jövedelme nagyobbrészt a mezőgazdaságból ered.⁶⁰ Ugyanez a rendelet intézkedett a „védett birtok” intézményéről is. A „gazdaadós” kérhette, hogy a bíróság ingatlanát „védett birtokká nyilvánítsa és azt az ingatlanok telekkönyvébe feljegyezze”. A védetté nyilvánításnak meg voltak ugyan a feltételei, de mégis könnyítést jelentett a parasztság helyzetén.

Az 1932-ben bevezetett moratórium 1934 végén lejárt. Előtte azonban a kormány új rendeletet adott ki, mely szerint a kedvezmény „további rendelkezésig hatályban marad”. Annak ellenére, hogy a gazdasági válság ekkor már múltóban volt, a szegényparasztság többéves eladósodásán ez nem sokat javított, az 1—2 holddal rendelkező reformföldesek helyzete pedig változatlanul reménytelen maradt. Ezt vette figyelembe a kormány, amikor elrendelte, hogy a pénzügyminiszter azoknak, akik fizetési kötelezettségüknek a kedvezmények ellenére „önhibájukon kívül nem tudtak megfelelni, indokolt kérelmük folytán az 1934. év végén fennálló hátralékuk megfizetésére mérsékelt késedelmi kamattal, esetleg kamatmentesen is méltányos fizetési kedvezményeket engedélyezhet”.⁶¹ E kormányrendelet alapján kiadott pénzügyminiszteri rendelet még további kedvezményeket tartalmazott. Ha a juttatott teljesítette 1934. évi tőketörlesztését, az összeg egyharmadát elengedték. 1935-re nem számítottak késedelmi

⁵⁹ A M.kir. Min. 1932. évi 3200 ME sz. rendelete. 1932. június 11. Magyarországi Rendeleték Tára, 1932. 329.

⁶⁰ M.kir. Min. 1933. évi 14.000 ME sz. rendelete. 1933. október 23. Magyarországi Rendeleték Tára, 1933. 2360—2649.

⁶¹ A M. kir. Min. 1934. évi 11.070. ME sz. rendelete. 1934. december 22. Magyarországi Rendeleték Tára, 1934. 1250—1259.

kamatot, s kérelem alapján 25%-kal mérsékelhették a föld eredetileg megállapított vételárát.⁶² A törlesztő részlet csökkentését meghosszabbították 1936-ban is, majd december 30-án kormányrendelettel elhalasztották a megváltási összeg kifizetését. Az 1937. március 21-én kiadott újabb kormányrendelet kimondotta, hogy a földhözjuttatottak vételár fejében a kataszteri tisztajövedelem minden koronája után 40 P-t fizetnek. Ez azt jelentette, hogy a föld ára az addiginak kétharmadára csökkent. Hadirokkantak, hadiözvegyek és vitézségi érmesek még további 25% engedményt kaptak. A rendelet az 1929 előtti időből származó hátralékos haszonbér és kamattartozás felét is elengedte, az 1929—1936.közötti évekre pedig már csökkentett megváltási árat számított 3%-os kamat mellett.⁶³ A kamat mérséklésével együtt ez az intézkedés az évi törlesztés összegét lényegében felére csökkentette.

Láthatjuk tehát, 1932-től a kormányok többféle módon próbáltak enyhíteni a földhözjuttatottak helyzetén. Ezek az intézkedések azonban az események után kullogtak és nem érték el céljukat. Azért adtak haladékot a törlesztésre, azért csökkentették az árat, a kamatot, mert világos volt, hogy az 1—2 holdas juttatottak soha nem tudnak eleget tenni fizetési kötelezettségüknek. A tömeges árverés és földviszAADás teljes bizonytalanságot eredményezett a már lezártnak nyilvánított földreformban. A tőke és igaerő híján leromlott minőségű földek a válság idején nehezen találtak vevőre, s az egykori birtokos is csak akkor volt hajlandó visszaváltani, ha nem szétszórta, 1—2 holdról, hanem összefüggő nagyobb területről volt szó. A kormány tehát, hogy a még nagyobb kuszáltságot elkerülje és mentse a maga pénzét is, kénytelen volt messzemenő engedményeket tenni.

A földreform végrehajtásának végére kiderült, hogy Nagyatádi Szabó elképzelése mindenki számára megfelelőbb lett volna. Mint tudjuk, Nagyatádi sem akart mindenből birtokos-parasztot csinálni. Elképzelése szerint a törpe- és kisbirtokos parasztok területét kellett volna kiegészíteni 10—15 kh-ra, a teljesen nincstelenek pedig házhelyet, esetleg 1 hold földet kaptak volna. A nem parasztok részére Nagyatádi nem akart földet juttatni. Ha figyelembe vesszük, hogy a reform során 50 000 olyan személy is kapott földet, aki nem mezőgazdasággal foglalkozott, és 190 000 holdat adtak „közcélokra”, akkor megállapíthatjuk, hogy ezzel 250—300 000 holdat vettek el a rászorult parasztoktól. Ha a külföldiek birtokait kisaajátítják, igénybe veszik a kincstári, pénzügyi, részvénytársasági birtokokat, további 600 000 holdat tudnak felosztani anélkül, hogy a magyarországi értelemben vett klasszikus nagybirtokhoz vagy hitbitományokhoz hozzá nyúltak volna. Ebben az esetben már jóval nagyobb a felosztható földterület, s elképzelhető, hogy az 1—2 holdas törekvőbb szegényparasztnak földjét még 3—4 holddal kiegészítsék.

Nagyatádinak a 10—15 holdas terve eleve illuzórikus volt. Ennek megvalósításához az egész magyar birtokstruktúra megváltoztatására, radikális földosztásra lett volna szükség. Itt azonban mindig csak földreformról beszéltek. Az 1920. évi XXXVI. tc. I. pontja eleve azt mondja ki, hogy „lehetőség szerint előmozdítja a földszerzést”. Vi-

⁶² A M.kir. Pénzügymin. 1934. évi 19000.000 sz. rendelete. 1934. december 24. Magyarországi Rendeletek Tára, 1934. 1449—1462.

⁶³ A M.kir. Min. 1937. évi 2.000 ME sz. rendelete. 1937. március 20. Magyarországi Rendeletek Tára, 1937. 43,55.

lágos tehát, hogy a juttatott földért fizetni kell, földszerzésről és nem ingyenes földosztásról van szó. Ha az 1920-as évek elején törpebirtokos parasztoknak adnak pár holdat, az infláció idején aránylag könnyen kifizették volna az árát. A nincstelen zsellérek, napszámosok, akik esetleg ekkor kaptak házhelyet is, amire építési kötelezettség volt, képtelenek voltak a legcsekélyebb törlesztést is kifizetni. Az OMGE 1925-ös és 1930-as felméréséből is az tűnik ki, hogy a már korábban igásállattal, gazdasági felszereléssel rendelkező juttatottak pár év alatt megerősödtek és gazdálkodásuk elérte a régebbi kisbirtokosok szintjét.

Az egész földreformot a kényszerűség és az ebből fakadó mélységes paraszttellenesség hatotta át. Valamit adni kellett, mert a két forradalom be nem váltott ígéretei után tartani lehetett a szegényparaszság megmozdulásától. Ha viszont nem lehetett kitérni legalább egy mérsékelt földreform elől, akkor azt úgy igyekeztek végrehajtani, hogy a szegényparaszságnak ne sok öröme legyen benne. A birtokosokhoz közel álló személyek szívesen cikkeztek arról, hogy a „földreform által senki sem lett boldogabb, sőt a földhöz juttatottak nagy része gondterheltebb, mint addig volt”.⁶⁴ Természetes, hogy azt az 1 holdas juttatottat, aki nem rendelkezett semmilyen anyagi erővel, ugyanakkor a megtermelt értéknek nagy részét elvitte a törlesztés és az állami adó, nem tölthette el boldogság, hogy ilyen feltételek mellett birtokos lehetett.

Ez a kormányzati szintre emelt szűklátókörűség végső soron visszaütött az uralkodó osztályra és a kormányra is. Ha a juttatottaknak minőség és elhelyezkedés szempontjából a legrosszabb földeket adták, akkor nem várhatták el azt sem, hogy fizetési kötelezettségüknek eleget tesznek még akkor sem, amikor végre a földárakat már megállapították. A birtokosok, akik még 1924-ben a novella tárgyalásánál is hevesen tiltakoztak az állami beavatkozás, az „állami onnipotencia” ellen, kénytelenek voltak belátni, hogy szükség van az állam közbenjárására, ha a föld ellenértékét látni akarják. Így született meg az 1928. évi XLI. tc., amely szabályozta a földárakat és a fizetés módját is. Ebben az állam már magára vállalta a birtokosok kártalanítását, és a paraszti törlesztések behajtását. Közben azonban jött a gazdasági válság, s a Károlyi, majd Gömbös kormány kénytelen volt újabb és újabb kedvezményeket adni, sőt 1936-ban a kártalanítást is felfüggeszteni. Az eredetileg holdanként megállapított átlagosan 600 pengős földár így mintegy 2/3-ára csökkent, s jó ha azt 1930-ig készpénzben a birtokosok megkapták, mert a hosszúlejárátú kötvény soha nem térült meg. Ha a kormányzat komolyan vette volna a földreformot, eleve 400 pengős földárát állapít meg és támogatásban részesíti az újgazdákat, mert akkor azok könnyebben megerősödhetnek és lett volna erejük a kölcsönök visszafizetésére is. De rosszul járt az állam is. 1928-tól az állam volt a hitelező, a birtokosok készpénz kártalanítása állami kölcsönből történt meg, de a gazdasági válság idején és azt követően állandó engedményeket kellett tenni a juttatottak részére, mert nem tudtak fizetni.

Annak ellenére, hogy a Nagyatádi Szabó névvel fémjelzett törvény alapvetően elhibázott földreform volt, amely senkit nem elégített ki, objektíven vizsgálva mégis azt állapíthatjuk meg, hogy az adott társadalmi struktúrában sokkal jobbat nem lehetett megvalósítani. Nagyatádi tervének a megvalósítása nagyobb terület igénybevételét jelenthette volna, ilyen számú igénylő között szétosztva. Azonban ő is csak a kisajátított

⁶⁴ *Buday Barna: A földreform eredményei...*, 9.

birtokosok teljes kártalanításával képzelte el a reform végrehajtását. Az államot akkor sem lehetett volna kikapcsolni ebből a tranzakcióból, amihez viszont még nagyobb hitelek, kölcsönök biztosítása lett volna szükséges. A magyarországi birtokszerkezet gyökeres megváltoztatása csak a nagybirtok ingyenes felosztásával, s a földhözjuttatottak anyagi támogatásával lett volna lehetséges. Ehhez viszont alapvető társadalmi változásnak kellett elkövetkeznie.

A földreform hosszan elhúzódó folyamata még le sem zárult, amikor az 1930-as évek elején a népi írók és más, messzebbre látó agrárszakemberek felvetették az újabb földreform követelését. Szekfű Gyulának is az volt a véleménye, hogy „nem nyugodhatik meg a nemzet addig, amíg e ma is sokban földéhes osztály földhöz nem jut, legalábbis az a része, amely az agrár-bérmunkában tartósan feleslegessé vált, s más pályákra, ipari életbe sem ültethető át többé. — Tudjuk, hogy a földreform kérdése nem aludt el, hanem ott parázslik a hamu alatt, melyet a neobarokk békeszeretet borított rája”.⁶⁵ A konzervatív Szekfű úgy látja, ha másfél millió napszámos és törpebirtokos egyharmada állandóan munkanélküli, „akkor a nemzet összessége szempontjából parancsolólag merül fel az a kötelesség, hogy a munkásoknak munkaalkalom adassék, ami az eddigiek szerint másként nem, mint nagyszámú kisbirtok, tehát nem 1 holdas parcella, hanem magát eltartani képes gazdaság alakításával lesz tehető.”⁶⁶ Szekfű a „neobarokk szellemtől” meg nem fertőzött fiatal írókban, politikusokban látta azt az erőt, amely a földreform eltemetett ügyét a felszínre hozhatta, megfelelő ellenzéki politikai erők híján azonban a földbirtok politika egyelőre inkább a kormányok agitációs játékszere lett.

J. Nagy: Termination and Results of the Nagyatádi Land Reform

The introductory part of the study gives a summary of the preparation, parliamentary discussion and passing of the counterrevolutionary land reform connected to the name of István Nagyatádi Szabó. The law was published in December 1920 but its execution lasted so long that in the spring of 1924 the parliament had to pass an amendment which was to accelerate the process. In 1928 the government decided to terminate the procedures of the reform.

By the end of 1928 out of the 16.15 billion cadastral acres (1 cadastral acre = 1412 acres) 1 120 214 acres had been utilised for the reform. On this territory 429 059 dwarf and small estates and 259 733 building sites had been set up. This land equaled 8% of the arable land in Hungary — the average size of an estate allocated to one person was hardly more than 1.5 acres. Consequently, the land reform did not bring about fundamental changes in the structure of Hungarian estates.

The price of “reformlands” being set very night, those who received the plots were unable to pay. Therefore the state accepted the task of compensating the landowners. In 1928 the Hungarian state took a 38 million dollar loan from the Swedish trust Svenska Tändstiks Atiedbaget (STAB) and half of the compensation was paid to the landowners in cash. The other half of the compensation was to be paid from the annual instalments of the new proprietors in 50 years. Because of the ensuing economic crisis, however, the payment of the compensation was discontinued in 1932. In 1936 a government decree postponed further compensation for an indefinite period.

⁶⁵ Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Bp., 1934. 423.

⁶⁶ Szekfű Gyula: i. m. 426.

Й. Надь: Заключение и результаты земельной реформы «Надьатади»

Вступительная часть даёт сводку подготовки, парламентарских дебатов и принятия земельной реформы, связанной с именем Иштвана Надьатади Сабо. Закон появился в декабре 1920-ого года, но его проведение в жизнь несколько затянулось, что парламент весной 1924-ого года вынужден принять модифицирующий закон, который ускорил процесс. После таких предположений правительство в 1928-ом году считало благополучным заключить процессы, связанные земельной реформой.

До конца 1928 года в ходе земельной реформы из 16,15 миллионов хольдов страны было использовано 1.120.214 хольдов. На этой территории создались совокупно 427.059 карликовых и мелких хозяйств и 259.733 участков для дома. Это количество земли обозначало всего лишь 8%-ов земли, используемой в сельскохозяйственных целях. Участок уделенный для одного человека только что превысил 1,5 хольдов. Таким образом земельная реформа не принесла собой коренных изменений в системе земельных имений.

Поскольку цена реформной земли была определена высоко, которую крестьяне не смогли выплачивать наличными, компенсацию для землевладельцев приняло на себя государство таким образом, что в 1928-ом году оно взяло заём в 36 миллионов долларов у шведского спичечного треста "Svenska Tandstiks Atiebolaget (STAB)" из которого половина компенсации была выплачена землевладельцам в виде наличных, а другая половина была бы выплачена за 50 лет из рассрочек крестьян, получивших землю. А из-за экономической круизы уже в 1932-ом году плата рассрочке была прекращена, а потом в 1936-ом году после декрета правительства дальнейшая компенсация была отложена на неопределённый срок.